

Makaleler

YARATICI UZAMLAR YA DA “PSİKOCOĞRAFYA” KAVRAMI ODAĞINDA MEKÂNIN YENİDEN ÜRETİMİ

Hüseyin Köse*

Öz

Fiziki mekân tasarımları tarih boyunca politik denetimin de araçları olagelmıştır. Söz konusu denetim, sadece bilişsel boyutta değil, davranışsal ölçekte de önemli bir işleve sahiptir. Dahası, fiziksel uzam ile bireysel bilinç arasında izomorfik (eşbiçimli) bir ilişki olup, uzam tasarımı başlı başına bir bilinç yönetimi anlamı taşır. Söz konusu ilişki kentsel mimarinin geometrik düzenlenişinde panoptik bir gözetime, küresel kapitalizmin en gözde mekânları olan alış-veriş merkezleri, sinemalar, oteller, fast-food restoranları, süpermarketler, vb. mahaller dikkate alındığında zihni ve davranışı güdüleyici bir işleve sahiptir. Deyim yerindeyse, küresel kapitalist sistemin gözde dinamik mekânları her şeyden önce güdüm mekânlarıdır ve ne özgürlüğe ne de yaratıcı bir oyuna olanak sunarlar; daha ziyade, farklı düşünce ve davranışları standardize edici etkilerinden söz edilebilir. Fiziksel uzam tasarımının denetimci ve gözetimci/güdümlenici etkilerine karşılık, bizatihi fiziksel uzamın psikoloji üzerindeki belirleyici etkilerine odaklanan psikocoğrafya kavramının alternatif bir mekân kurgusuna zemin oluşturup oluşturamayacağı konusu irdelenmeye değerdir. Dolayısıyla bu çalışmada psikocoğrafya kavramı ekseninde mekânın özgürlükçü ve yaratıcı yeniden üretimi meselesinin teorik bir analizi yapılmıştır.

Anahtar Terimler

güdüm mekânları, küreselleşme, psikocoğrafya, kimlik, denetim

* Prof. Dr. Hüseyin Köse, Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü Öğretim Üyesi, hkose@atauni.edu.tr

Makalenin Geliş Tarihi: 27/04/2018. Makalenin Kabul Tarihi: 27/09/2018.

REPRODUCTION OF SPACE ON THE BASIS OF CREATIVE SPACES OR “PSYCHO-GEOGRAPHY” CONCEPT

Abstract

Physical space designs have been the instruments of political control throughout history. This means of control has a significant function not only from the cognitive aspect but also on behavioral scale. Moreover, there is an isomorphic relationship between the physical space and individual consciousness whereas the space design, in itself, comes to mean the controlling of consciousness. Such relationship brings along a phenotypic surveillance in the geometric regulation of urban architecture as well as having the functionality of stimulating the mind and behavior considering shopping centers, movie theaters, hotels, fast food restaurants, supermarkets etc, which are the most popular spaces of global capitalism. The popular dynamic spaces of global capitalist system are, so to speak, spaces of stimulation above all things and allow for neither independence nor a creative performance. Rather, their influence in standardizing different opinions and behaviors can be spoken of. In the face of the controlling and surveilling/stimulating effect of physical space design, whether the concept of psycho-geography, which focuses specifically on the determining influence of physical space on psychology, could set the basis of an alternative space setup is worth discussing. Consequently, in this study, a theoretical analysis of the libertarian and creative reproduction of space on the axis of psycho-geography will be attempted.

Key Terms

spaces of stimulation, globalization, psycho-geography, identity, control

Giriş

Mimari kent düzenlemelerinin, Antik Roma ve Yunan site devletlerinden bu yana, kent mekânında yaşayan insanların gerek resmî otorite ve çevrelerle gerekse birbirleriyle ilişkilerinde, çok genel olarak da davranışları ve zihinsel durumları üzerinde görsel emir ve buyruk hükmünde birtakım zorlayıcı işlevleri olmuştur. Bu açıdan, kent mimarisinin geometrik düzenlenişi, bir anlamda kent sınırları içindeki toplumsal ilişkilerin de mimari düzenlenişi demektir. Zira sadece asimetrik bir güç ilişkisi üretmekle kalmaz, aynı zamanda davranışı da disipline eder. Fiziksel yapıların (evler, toplu konutlar, resmi binalar, meydanlar, kiliseler, camiler, şatolar, köprüler, alt ve üst geçitler, otoparklar, alışveriş merkezleri, oyun parkları, vb.) biçimi ve geometrisi, tarihi dokusu, büyüklüğü, görkemliliği, konumu, kent merkezine yakınlığı ya da uzaklığı gibi göstergeler, kentte yaşayan bireylerin ruh halleri üzerinde de olumlu-olumsuz

etkiler üretir. Bu yapıların bazıları hayranlık ve ürküntü verirken, diğer bazıları da - özellikle Orta Çağ dini manastır ve şatoları örneğinde olduğu gibi-, korkuyla karışık bir saygı yaratırlar. Söz konusu düzenleme, aleni ya da gizli biçimde uysal veya itaatkâr bireylerin üretimine katkıda bulunur. İnsanlar bu tür yapılar aracılığıyla ya siyasal iktidar söylemi ve yerleşik normların öngördüğü tabii kılınma etkilerine maruz kalırlar ya da büsbütün bu yapıların kapsama alanı dışında kalarak kendilerini görece daha özgür hissettikleri bir durumda bulurlar. Özellikle kent meydanlarına dikilen askeri ve siyasi kahramanların anıtları Harold Innis'in de belirttiği gibi, orada yaşayanlar üzerinde siyasal bir denetim işlevi görürler. Tarihsel süreçte fetihçi bir rol oynamamış ulusların heykel ve mimari eserleri daha irenik (barışçıl) ve yumuşak hatlı yüzeyler içerirken, savaşçı ve barbar ulusların heykellerinde durum farklıdır. Sonuçta olağan boyutlarda temsil edilen bir denizkızı heykeli, şaha kalkmış bir at ve mızraklı savaşçı görüntüsünden daha az tehditkâr olup ilkinde oranla daha belirsiz güç çizgileri barındırır. Özellikle kent meydanlarını süsleyen tarihsel nitelikli anıtlar, geçmişin görkemliliğine yaptığı manidar göndermeyle, bir açıdan "kaybedilene yanıt" anlamı da taşır (Tuğrul, 2014, s. 23). Aynı şekilde, cadde, sokak, park ve meydanlara tarihi/siyasi şahsiyetlerin isimlerinin verilmesi de bu mahalleri önemli bir toplumsal denetim işlevine sahip kılar. Dolayısıyla mekân ve fiziksel yer/çevre düzenlemeleriyle, zımnen ve bazen tedrici olarak muhit sakinleri üzerinde en azından belli bir duyuş, düşünüş ve davranış biçimini belirgin kıldığından söz edilebilir. Tam da bu noktada, mimari düzenlemenin toplumsal denetim işlevine ek olarak, belli bir psikolojik tavrı şekillendiren etkisine de dikkati çekmek gerekir. Söz konusu etkilemeyi izah etmede başvurulabilecek en kullanışlı kavramlardan biri, şüphesiz 1960'lı yıllarda Sitüasyonist Enternasyonal Hareket içinde formüle edilmiş olan "psikocoğrafya" kavramıdır. Psikocoğrafya ya da Türkçeleştirilmiş biçimiyle "haleti ruhiye semtleri", en yalın tanımlamayla, coğrafi çevre düzenlemelerinin bireylerin duyuş ve davranışları üzerindeki belirli etkilerinin ve kesin yasalarının incelenmesi anlamına gelir. Guy Debord, 1957 tarihli "Sitüasyonist Enternasyonalist Eğilimin Eylem ve Örgütlenmesinin Koşulları ve Durumların İnşası Üzerine Rapor" başlıklı yazısında, özünde kentsel iletişim ve jeopolitik bir içeriğe sahip olan psikocoğrafya kavramına değinerek, şehircilik konusundaki deneyimlerin zayıflığından yakınır. Debord, kavramı, kent ortamında belirleyici olan durumların inşasından hareketle yeniden tartışmaya açar. Düşünürün dikkat çektiği şey, kentsel mekânın iletişim kurma, duyuş, düşünüş ve davranış biçimlerimiz üzerinde -yerine göre, özgürleştirici ya da bağımlılık dinamikleri üretici- hayati etkileri bulunduğu

yönündedir. Kuşkusuz, coğrafi alan düzenlemeleri, iletişimsel ilişkilerin örgütlenişinde de büyük ölçüde belirleyicidir. Burada birçoklarının yanı sıra, John Urry ve belki ondan da önce Georg Simmel gibi klasik sosyologların yer ve uzamın toplumsal failer ve nesnelere arasındaki ilişkilerden oluştuğuna yönelik görüşleri de hatırlanabilir. Bu anlamda, Simmel (2009), boş bir mekâna anlam kazandıran toplumsal etkileşimlere vurgu yaparak, özetle mekânsal biçimlerin farklı özelliklerini –mekânın biricikliği, görme uzvunun önemi, etkileşim düzeyi, yakınlık-uzaklık ilişkileri, yabancıların gelişi, vb.- zikretmek suretiyle mekân-etkileşim ilişkisinin önemine değinirken; Urry (1999), yoğun biçimde mekânın tüketim pratikleriyle olan ilişkisine odaklanmıştır. Urry'nin yer-mekân-toplum ilişkisinde altını çizdiği bir diğer husus da yer-mekân algısının toplumsal yapıyı olduğu kadar toplumsal ilişkilerin mimarisini de yeniden yapılandığı vurgusudur (1999, s. 12,14). Ne var ki, Debord ve arkadaşlarının bir iletişim ortamı olarak kent mekânına yönelik ilgilerinin oluşturduğu geniş çerçevede sadece mekândaki iletişimsel örüntülerden ibaret değildir. Bundan çok daha geniş ve derinlikli bir düzlemde, verili mekânsal gerçekliğin dışında, özgürlüğü, oyun güdüsünü ve yaratıcılığı öne çıkaran mekânsal düzenlemelerin dayanışmacı pratikleri teşvik edici vurgusunun ardında, özellikle tüketim toplumunun bireylerin yaratıcı potansiyellerini köreltici uygulamalarına karşı yöneltilmiş ciddi itirazlar mevcuttur. Bir kentin sokaklarının, meydanlarının, vitrinlerinin, duvar resimlerinin, billboardlarının, güvenlik kontrol noktalarının, ibadethanelerinin, eğlence merkezlerinin, oyun parkları ve otopark alanlarının yazılı olmayan telkinler, yönlendirmeler ve simgesel kodlamalarla davranışı ve bireyin hareketlerini disipline edici etkisi, mekânın jeopolitikası ile doğrudan ilişkili konulardır. Kentsel yaşam, kısaca fiziksel mekânların (yer bildiren adların, sokak levhalarının, işaretlerin, yol tariflerinin, vb.) telkin ettiği kimi açık-gizli iletilerle, kişiler ve gruplar arası güç mücadelelerine sahne olur. Söz konusu yönlendirici mekân retoriğini Marc Augé'nin (1992) özgün adlandırmasıyla "yer olmayanlar" biçiminde düzenlenen standart ve evrendeş mekânların davranışları eş biçime sokucu ve güdümlenici etkisi bağlamında değerlendirmek de şüphesiz açıklayıcı olabilir. Augé'nin "yer-olmayanlar" şeklinde adlandırdığı alanlar, "tarihi oluşturan yerler değil, yaşayanın/ikamet edenin tarihsel süreçteki antropolojik yeri"ne göndermede bulunur (Augé, 1992, s. 71-72). Augé'ye göre, antropolojik yerler, "tarihsellik, ilişkisellik ve kimlik duygusu" barındırmayan üst-modernite mahalleridir. "Üst-modernitenin gerçek 'yer olmayanlar'ında, bireyler havaalanları, havacılık şirketleri, ticari şirketler, trafik polisi, belediyeler gibi kurumların veya tüzel

kişiliklerden başka bir şey olmayan muhataplarla etkileşime girerler” (Augé, 1992, s. 120-121). Üstelik söz konusu etkileşime bu kurumların yerine geçen ve çağdaş manzaranın vazgeçilmez öğelerini oluşturan panolar, afişler, ekranlar da dâhildir. Augé’ye göre, tüm bu görüngüler net bir biçimde bireylere “kendi uzaklıklarını dayatırlar” (1992, s.122). Tahmin edilebileceği gibi, söz konusu uzaklıklar “dışarıdaki” yaşamın en somut hatırlatıcıları olup, belli bir akışkanlığı ve dinamizmi ihtiva eder. Bu bağlamda yer-olmayanların, ortak referanslar dünyasında tüm gezegeni oluşturan çağdaşlığın devinim alanlarını karakterize ettiği söylenebilir (Colleyn ve Dozon, 2008, s. 27). Ne var ki, durum oldukça ilginçtir; zira hem egemen mekânsal mimarinin anıtsal örneklerinden olup hem de dışarının özgürlük çağrısının göz kamaştırıcı gücüyle damgalı olmak bireyler üzerinde ciddi ideolojik etkiler üretir. Başka bir deyişle, deneysel pratik lehine bozulan yaşam dengesi, süreğen bir kendiliğindenlik içinde savrulan zihinlerde tarihten kopuk bir dünyasal gerçeklik algısı yapılandırır. “Yer-olmayanların” geleneksel dünyanın ev dışı alanları olması da bunu doğrular niteliktedir. Dahası, Augé’nin teorisi, daha önceki çalışmalarında tüketim toplumu ve onun otoriter eğilimleri hakkında yazdıklarıyla da doğrudan ilişkilidir; “yer-olmayan” yerlerin tarih dışı bağlamında ne eleştiriden ne duygusal ve düşünsel tutarlılıktan ne de davranışsal tepkiden eser yoktur. Sonuç olarak, Augé, yer’den (lieux) yer-olmayan’a (non-lieux) geçiş yaparak tarih ve dünya ile bağlantısını yavaş yavaş koparmış biridir (Colleyn ve Dozon, 2008, s. 29). Haliyle “yer-olmayan” yerlerin deneyimlenmesinden çıkarılacak anlam, bu alanların geleneksel yerlerin ağırlığıyla ters orantılı, güçlü bir cazibeye sahip olmaları değil, aynı zamanda tarih-dışı yerler oluşlarıdır. “Hafta sonu veya tatil yolundaki otomobil sürücülerinin aceleciliği, hava yollarının tıkanıklığını kontrol etmede yaşanan zorluklar, yeni trafik yoğunluklarının dağılım biçimlerinin başarısı, vs.” (1992, s. 147-148). Tüm bu akışkan görüntüler ağı, güçlü bir yaşamsal enerji ve dinamizm içerir. Augé’ye göre, modern yer-mekân paradigmasını geçersiz kılan asıl şey ise, zamansal gerçekliğin sürekliliğidir. Sözelimi, trafikte seyreden arabaların çoğu radyolar ile donatılmıştır. Ne ki, radyolar, kesintisiz biçimde süpermarketler ve hizmet istasyonlarında da çalışmaktadır; arabasından inerek bir süpermarkete giren veya bir benzin istasyonuna adım atan kişi aslında hiç yer değiştirmemiş gibi hissedebilir kendini. Zira “günün hikâyeleri, reklamlar, geçip giden müşterilere önerilen, dayatılan kimi haberler, vb. sanki her şey, akışkan bir zamansal süreç içerisinde mekânların sınırlarını kolaylıkla aşmakta gibidir ve yine sanki günün veya önceki günün haberlerinden başka bir hikâyeye yokmuş gibidir...” (Augé, 1992,

s.131). Bu durum ise, şüphesiz, göze görünmez bir uzamsal denetimin varlığına işaret eder. Bu nedenle, kentsel alanının mimari düzenlenişi geleneksel yerler için olduğu kadar “yer-olmayanlar” için de pekâlâ geçerlidir. Her iki halde de uzamsal göstergeler bedensel devinimlerin niteliğini ve hızını belirlediği ölçüde, toplumsal ilişkilerin örgütlülüğüne de resmî kültürel bakışın kalıbını basar. Dahası, her özgün karakteristiğe sahip mekânın kendine özgü bir kimliği biçimlendirdiğinden bile söz edilebilir. Bu kimlik, siyasal veya değil, her halükârda koşullayıcı ve sınırlayıcı bir niteliğe sahiptir. Zira siyasal veya kültürel hegemonik güç, toplumsal denetim stratejisini ilk önce mekânlar üzerinden kurgular ve hayata geçirir. Bu açıdan bakıldığında, sözgelimi Las Vegas kenti sergüzeşt Amerikan kültürel yaşamının *kitch* eğlence endüstrisinin merkezi olarak öne çıkarken; Paris, bağrında romantik nesnelere diyarının şahikalarını ve arkasında tarihsel ağırlığı olan devasa bir santimantal yazınsal birikim barındıran, küresel kültürel turizmin *amoristic* cenneti imajına sahiptir. Aynı şekilde, Prag kenti, entelektüel beklentileri bakımından seçkinleşmiş ziyaretçilerinden sanatsal ve estetik bir ilgi ve zevk talep eden, adeta kafkaesk nitelikli kültürel bir hac mahalliyken; Tibet, Hindistan ve Çin gibi uzak doğu ülkelerinin küresel turizm acenteleri tarafından yıldızlanarak pazarlanan bazı kentleri ruhsal ve zihinsel masörlerin kutsanmış ana vatani, aşırı pozitivist modern yaşam kurbanlarının evhamlı hayat gailelerinden üremiş travmaların onarımı işini üstlenmiş rehabilitasyon merkezleridir, vb. Tüm bu örneklerde öne çıkan şey, herhangi bir kent veya fiziki coğrafyada egemen olan bazı belirgin uygulama ve eğilimlerin, beraberinde bu uygulamalara uygun kolektif psişik bir yaşamı da üretmesidir. Şayet, fiziksel mekânın geometrik/emperatif düzenlenişi, insanlar üzerinde farklı davranış kalıpları, zihinsel süreçler, psikolojik etkiler –ve hiç kuşkusuz belli bir kimlik örüntüsü- üretebiliyorsa, mekânın bu etkisini kültürel kapitalizmin egemen mekânsallık algılaması karşısında bir tür direnç odağı olarak kurgulamak da pekâlâ mümkün olabilir. Bu çalışma, psikocoğrafya kavramı odağında farklı mekân tasarımlarının alternatif duyuş, düşünüş ve davranış biçimleri ve yaşam deneyimlerine sunabileceği olanakların irdelenişini hedeflemektedir. Psikocoğrafya kavramı odağında mekânın ve yaratıcı/özgürleştirici mekân algısının alternatif yoldan yeniden üretimi konusuna geçmeden önce, egemen mekân paradigmasının genel karakteristiklerini ana hatlarıyla özetlemekte yarar vardır.

Egemen Mekânsal Algı ya da ‘Yer’in Hegemonik Üretimi

Mekânın siyasal/ideolojik davranışsal etkileri konusunda üretilmiş hatırı sayılır nitelikte bir literatür vardır. Öncelikle mekân, yalnızca davranışın icrası için gerekli olan maddi zemini sağlamaz, aynı zamanda ve daha da önemlisi, hareketin de tanımlayıcı bir uzantısı ve uzvunu oluşturur. Zira yer bilincinin oluşumuna aracılık eden yönelişlerin temel karakteristiğini biçimlendirir. İkinci olarak, mekânın gücü, davranışı biçimlendirici etkisinin de ötesindedir. Zira öteden beri “yer ile kimlik arasında izomorfik bir ilişki vardır. Coğrafi köken olarak tahayyül edilen yer, kimliğin de doğrudan belirleyicisidir” (Kılıçkiran, 2014, s. 2). Aynı şekilde, Heidegger de “yaşamın özü olarak ‘yuva’ (özel bir tür ‘yer’) kavramını gördüğünden ‘kimlik’ meselesini ‘aidiyet ve yerleşiklik olgusu’ etrafında tartışır” (Çetin, 2014, s. 35). Bu anlamda ait olunan yer'in kimliği, kimliğin de mekânıdır. Morley ve Robins, işi daha da ileriye götürerek kimliğin her şeyden önce bir bellek sorunu olduğunu ve belleğin de özellikle yurt anılarından oluştuğunu” belirtirler (1997, s.131). Şu bir vakıadır ki, mekânlar, boş alanların yankılarının lüzumsuz ağırlığını değil, toplumsal ve kültürel belleğin sınırları içinde kalan değerleri ve insan etkileşimlerinin yükünü sırtlanırlar; bu anlamda, geçmişin birikimini kuşattıkları gibi, geleceği de kuşatırlar. Zira “duvarları ardında sadece yaşamak için oluşturulmuş bir boşluktan öte, geleneklerin, alışkanlıkların, kısaca toplum bilgisi ve deneyimi sıkıştırılmıştır” (Asiliskender, 2004, s. 77). Hatta mekânsal birlikteliğin aidiyet doğuran bir birliktelik olduğu bile söylenebilir bu anlamda. Zira mekân deneyiminin özü yaşam deneyimine dayanır; belli bir mekân üzerinde yaşam aynı zamanda farklı durumlar ve mekânlar üretir. Bir başka deyişle, “insan, yer’den aldığı yaşama enerjisini mekâna dönüştürür” (Asiliskender, 2004, s.79). Kısaca yer ve aidiyet ilişkisinin kimliği biçimlendirici etkisi aşikârdır ve bu da karşılıklılık ilkesi uyarınca vuku bulur. Dahası, mekânsal etki salt politik düzlemde okunabileceği gibi, psikolojik açıdan da değerlendirilebilir. Zira politika da psikoloji de davranışın içine gömülü olduğu zeminin sınırlarını belirlemesi ölçüsünde bizatihi mekânsal gerçekliğe içkindir. Bu nedenledir ki, “politik gücün mekânı (‘yer’i), toplumu kontrol etmek için kullanması kadar (o yere ait kimlikli izleri ortadan kaldırarak/yıkarak), köklerini silerek toplum belleğinden çıkarması da olasıdır” (Çetin, 2014, s. 36). Nitekim tarihsel süreçte kolektif belleğin biçimlenişini fiziki mekânın politik düzenlenişini üzerinden gerçekleştiren siyasal iktidarlar bunun somut bir örneğidir. Mekân, hemen her dönem siyasal erklerin etkili bir enstrümanı olduğu

kadar, tarihsel süreçteki üretim biçimleri ve üretim ilişkilerinin de bir ürünüdür. Lefebvre, bu konuda şöyle yazar:

Mekân üretimi ve mekânın üretimi süreci varsa, tarih de vardır. Üretici güçler (doğa, çalışma ve çalışmanın örgütlenmesi, teknik ve bilgiler) ve elbette üretim ilişkileri, mekân üretiminde belirlenmesi gereken bir role sahiptirler. Bir üretim tarzından diğerine geçiş çok büyük önem taşır (...) Her üretim tarzı kendine uygun mekâna sahip olduğundan, bu geçiş sırasında yeni bir mekân üretilir (2014, s. 75).

Siyasal erk tarafından mekânın yeniden üretimi olgusu, münhasıran çatışma ve kriz dönemlerinde ya da sert geçiş evrelerinde belirgin olarak güç ilişkileri ve çizgilerini barındırır. Dahası, bu tarihsel anlarda kent “bir savaş alanı gibi perspektife konulur ve çoğu zaman bir kuşatma görünümü altındadır, çünkü savaş şehirlerin etrafında döner” (Lefebvre, 2014, s. 286). Lefebvre’e göre, mimari yapıların mütehakim ve otoriter bir enerjiyle dolu yüzeyleri de algıyı ve davranışı ideolojik çerçevede disipline ederek “yerlerin ayrımını homojenleştirir, bu homojenliği varsayar ve dayatır” (2014, s.123, 294). Her iktidar, bu şekilde, orta veya uzun vadede kendi arzu ve çıkarlarını temsil edecek mekânları oluşturur. Zira Ghulyan’ın da belirttiği gibi, “gündelik hayat, temsil mekânları içinde şekil bulur” (2017, s. 24). Ne var ki, mekânın aşırı okunaklı ve resmi olduğu ve politik/ideolojik etkisini yoğun biçimde dayattığı durumlar, doğal olarak tepkiye neden olur. Kuvvetle muhtemeldir ki, Sitüasyonist hareketin üyelerini otoriter bir eğilim içermeyen, daha esnek ve özgürleştirici durumlar ve alternatif uzamlar tasarlamaya sevk eden itki de bu olmuştur. Artık bu andan başlayarak, farklı bir mekân tasarımının, dolayısıyla farklı bir hayat tasavvurunun mümkün olabileceği zihinlerde fikri yeşermeye başlar. Şu hâlde “temsil mekânları aynı zamanda özgürleştirici bir potansiyel de taşırlar; egemen söylemi ve pratiği alt üst edebilirler” (Ghulyan, 2017, s. 24).

Mekânın politik yeniden üretimi ve denetime aracılık eden boyutu konusunda Türkiye’de de durum pek farklı değildir. Özellikle 1983 ve 2002 yılları sonrası imar planlamaları ve hareketleri, mevcut iktidarın siyasal olarak kavgalı olduğu erken Cumhuriyet rejimi kimliğinin izlerini ortadan kaldırmaya yönelik ajandasının kararlılığıyla öne çıkar. Söz konusu imar planlamalarının ideolojik niteliği, ülke sathında milli bir girişim olarak başlatılan inşaat hamlesinin kapsama alanının genişliğinden de bellidir (Çetin, 2014, s. 36). Benzer şekilde, mekânın politik/ideolojik açıdan dönüştürülmesinin birbirine ideolojik bir karşıtlık içinde konumlanmış iki şehir

olan Ankara-İstanbul gerilimi üzerinden okunuşunun oldukça yaygın bir eğilim olduğu görülür. Bu bağlamda her iki kentin de tarihsel açıdan güçlü simgesel niteliğe sahip olan kimi semtlerinin kentsel dönüşüm, restorasyon, taşınma, vb. politikalara tabi tutularak radikal biçimde dönüştürülmesi kolektif belleğe yapılmış hayati nitelikli müdahalelerdir. Nasıl ki, tarihsel süreçte Fatih-Harbiye hattı, “iki ayrı medeniyetin zıt telkinleri altında deruni bir mücadele”ye (Gürbilek, 2015, s. 88) sahne olan ideolojik bir yarılmayı temsil etmişse, günümüz Kazlıçeşme-Çağlayan karşıtlığı da benzer bir siyasal gerilimin ideolojik yatağını oluşturur. Üstelik her iki karşıtlık da tarih boyunca orada yaşayanların haleti ruhiyeleri üzerinde güçlü bir etkide bulunmanın yanı sıra, politik eğilimlerini biçimlendirmeyi de sürdürmüştür. Söz konusu bölünmenin sürekliliği Gezi Olayları bağlamında da dikkati çekmiştir. Gürbilek'in veciz tespitiyle, Cumhuriyet Türkiye'sinin “‘İşret' dolu Beyoğlu ile 'iptidai ama samimi' Fatih” arasında cereyan eden yarılmayı neyse (2015, s. 103), Gezi Olayları sırasında Nişantaşı-Üsküdar kutuplaştırması da odur. Dahası, 2002 yılından sonra yoğunlaşan imar politikalarıyla Harbiye'nin köktenci biçimde kentsel dönüşüme tabi tutulmuşken, Fatih'in tarihsel ve kültürel dokusuna ilişilmemiş olması da bu açıdan son derecede manidardır. Benzer şekilde, “Tarlabaşı yıkımı ve soylulaştırıcı-dönüşümü, İstiklal Caddesi'ndeki yıkım ve sözde rekonstrüksiyonlar, Asmalı Mescit'deki gündelik hayata dair kısıtlamalar, yerleşmiş çağdaş sanat ve kültürel etkinliklerine yapılan müdahaleler, vb. de muhafazakâr kimlik inşasının bir yansıması olarak yere ani, ardışık ve sert bir şekilde empoze edilmiştir” (Çetin, 2014, s. 38). Bu radikal kentsel dönüşüm hamlelerinin kolektif belleğe ve kimliğe yönelik can alıcı ve yıkıcı etkileri bir yana, kentsel mekânın politik/ideolojik açıdan içerme ve dışlamanın dışında üçüncü bir fonksiyonu da şüphesiz benzemez tekillikleri genele uyumlulaştırma, heterojen nitelikli beşerî bir iklimden uyumlu bir ideolojik doku elde etme girişimidir. Bu politik hakikatin, tarih boyunca mekânın hegemonik üretimine eşlik eden güçlü bir niyet olduğu söylenebilir. Dahası, Şükrü Aslan'ın da deyimiyle, “modern kent tahayyülü daima kentlileşme ve uyum kavramları üzerinden tarif edildiği için, farklılık anlatan her şey biraz 'yabancı' sayılmıştır” (2018, s. 6). Bu, modern kent tasavvurunun belirleyici niteliğidir. Geç modern evrede ise, kimliğin yerleşik değerleri ve dolayısıyla yer ve aidiyet temelli okunuşları, yerini -amaçları sabitleme işinin önemli ölçüde ortadan kalkmasıyla birlikte- sabitelerin yokluğuna ve mobilize olmuş varlığın her-yerdeliği üzerinden değerlendirilişine bırakmıştır. Dolayısıyla mekânın sert ideolojik içeriği ve görünür denetimi de haliyle daha belirsiz bir etkiye bırakmıştır yerini. Bu bakış açısından 'yer'

kavramı “farklı kimliklerin sürekli oluşup dönüştüğü” bir sürece yataklık eden bir olgu olup, kimlikler de belli bir “yere doğan değil, yerle birlikte, yere rağmen yapılanan özneler” olarak kavranır (Pasin, 2014, s. 61). Deyim yerindeyse, post-yapısalcı görüş, Laclau ve Mouffe’un siyasal mekânları siyasetin esasını teşkil eden ‘antagonizmaların temeli’ sayan yaklaşımlarının çok ötesindedir (Dikeç, 2016, s. 56). Başka bir deyişle, artık siyasal olanın raptedilebileceği egemen bir mekânsallık paradigması yoktur. Nasıl ki, Augé’nin “yer olmayanlar”la birlikte kimliğin artık tekdüze biçimlenişinin mümkün olduğu bir yersiz-yurtsuzluk paradigması ortaya çıkmışsa, özellikle *Toplumun McDonaldlaştırılması* ve *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek* isimli kitapları bağlamında George Ritzer ve benzerlerinin küresel tüketim tapınaklarıyla birlikte tüm farklılıkların standardize edilerek özgün ve spesifik eğilimlerin sonunu hecelediği birörnek bir mekan algısı da küresel ölçekte duyuş, düşünüş ve davranışları standardize edilmiş bir bireyler topluluğu yaratmıştır. Bu durum, söz konusu kanaatleri olumlayanlar açısından şüphesiz mekânın mutlak denetimi denebilecek bir gelişmedir ve her türlü toplumsal/kültürel dinamiğin sonu anlamına gelmektedir. Gerçekte ise, egemen mekân algısının gerek üretimi ve gerekse bizatihi mekânın toplumsal denetimle kesişen boyutunda belki de temel çizgileri 20. yüzyılın başlarında belirginleşmeye başlayan modern gündelik hayat ve onun rutinleşmiş pratikleri (iş yaşamı, ulaşım, kitle basını, reklamcılık, eğlence, boş zaman etkinlikleri, vb.) vardır. Bilindiği üzere, Lefebvre, gündelik hayat eleştirisinin birinci ara durağında, kısaca gündelik olan ve özgürlük ilişkisini sorgular. Lefebvre’in eleştirisinin merkezinde yeniden bulunmuş özgürlüğün yol açtığı iyimserlik, başka bir deyişle devrimcilik vardır. Düşünür, gündelik yaşamın yeniden devrimci ve özgürleştirici bir niteliğe kavuşması olasılığını, modern kurumsal yapıların ve toplumsal değerler alanının yeni baştan düşünülüp kritik edilmesi gerekliliğine bağlar. Ne ki, baştaki iyimserlik, kısa zaman sonra yerini modernliğin totaliter denetim eğiliminin yarattığı kötümser düşüncelere bırakacaktır. Zira modern hayat alanlarının özgürlük ve devrimden çok, kimlik ve yaşam tarzı inşası için yeniden oluşturulmuş güdüm ve bellek mekânları olduğu anlaşılacaktır. Ama Lefebvre pes etmeyecek, egemen modernliğin kaskatı duvarları ve kemikleşmiş yaşam tasavvurları arasında kendine yeni kurtuluş çareleri aramayı sürdürecektir. Özetle modernliğin çetrefilli ekolojisine odaklı hemen hemen tüm yapıtlarında gündelik hayatın baskılayıcı etkisi ve yoksullaştırılmasıyla baş etmek için, bireyin kendi hayatını bir yapıt gibi tasarlaması gerektiğinden söz eder; hayatı bir sanat yapıtı gibi yaşamak fikri ise, avangard akımların ve Sitüsyonistlerin de başlıca

ereğidir özünde (Köse, 2018, s. 308-310). Bu erek, hiç kuşkusuz, verili değerleri, egemen duyuş, düşünce ve davranış biçimlerini ve en nihayetinde de toplumda geçerli olan kimlik ve muteber yaşam tarzlarını üreten yaşam alanlarının ve onun somut biçimleri olan mekânların da yetkin bir analizini gerektirmektedir. Modernliğin katı sabitlerine her ne şekilde yaklaşırsak yaklaşalım, onu izleyen çağın daha esnek ve akışkan yaşam biçimleriyle öne çıktığı argümanı, hatırı sayılır bir kesim tarafından kabul görürken; Lefebvre, Debord, Laclau ve Mouffe, vb. isimlerin uyarı ve eleştirilerinin dikkate değer niteliklerini halen büyük ölçüde korumakta olduğu da pekâlâ söylenebilir. Özellikle de kimilerinin modern sonrası dönemin esnek ve geçişken mekân algısını, sunduğu bazı olası kaçış çizgileriyle birlikte, her şeye rağmen güçlü siyasal denetimin sonu olarak gören iyimser görüşleri eleştirirken referans aldıkları isimler olmaları bağlamında. Bu bakış açısını savunanlar, kentsel kurgunun sözde özgürleştirici yanını, davranışı yönlendirici ve sınırlayıcı mekânsal direktifin hükümsüz kılınışıyla açıklamanın yanıltıcı olduğunu düşünürler. Sözelimi mevcut yer/mekân paradigmasını gündelik hayat pratikleri bağlamında okuyan Michel de Certeau bunlardan birisidir. De Certeau, modern dönemin politik denetime açık fiziksel mekânlarının gösterge rezervleri tükenmiş olsa da, bu mekânların belirsiz bir denetime hala alttan alta hayat verdiklerini düşünür. De Certeau, ünlü çalışması *Gündelik Hayatın Keşfi*'inde bu tarihsel gelişmenin izini sürer. Düşünüre göre, söz konusu rezervler mekânın tarihsel meşruluğunun damgasını taşıyarak bir dizi olaylar kronolojisini hizaya sokan “yer adları”nı içermekle kalmaz, aynı zamanda bu yerlerden “geçip gidenlere çok anlamlılık” da sunarlar. Üstelik bu adlar, bir süre sonra “tanımladıkları düşünülen yerlerden kopsalar dahi” kimi yolculuklarda hala “hayali randevu yerleri işlevi” görmeyi sürdürürler (2009, s. 202). Dahası, oradan geçip gidenler ister bilsin isterse bilmesinler, bu adlar ve imler bir şeyleri belirlemeye devam ederler. En az “yer-olmayanlar”ın davranışları standardize eden ve kimliği silikleştiren etkisi kadar etki ederler. Özellikle meydan ve cadde isimleri, güçlerini tarihsel simgeselliklerinin sürekliliğinden alırlar. Kent meydanlarına konuşlanmış askeri kışlaların veya askeri geçit törenlerine sahne olan “tanımlı” meydanların simgesel gücü gördükleri resmi işlevlerle birlikte daha da katmerlenir. De Certeau'nun deyimiyle, bu tür yerler ve taşıdığı adlar “jestleri ve adımları birbirine bağlayarak, yönleri ve doğrultuları çizerek, ilk kez ‘ad’ olduklarında taşıdıkları apaçıklıkla ve yıpranmışlıkla iş görürler. İş gördükleri bu yerlerde, meşgul ya da serbest uzamlar oluştururlar” (2009, s. 203). Bu açıdan, Anıtkabir'deki Aslanlı Yol'un gördüğü davranışı disipline edici işlev de daha az meşguliyet yaratıcı veya

güdümlüleyici değildir. Gerek zemine asimetrik ve düzensizce döşenmiş taşların bakışı yere yöneltmeyi zorunlu kılarak ürettiği meşguliyet (aslında gözlerin yere dikili ve başın eğik olduğu bir tür saygı davranışdır bu), gerekse mevkiinin tarihsel açıdan yüklendiği (Atatürk'ün ebedi istirahatgâhı) bir dizi simgesel ve derinlikli anlam açısından...

Yer adlarının özellikli etkisi, bizatihi sözcüklerin taşıdığı güç iletilerinin bir sonucudur. De Certeau'nun söz konusu iletileri "yerel otoriterler" ya da "batıl inançlar" açısından değerlendiren yaklaşımı da bunun bir kanıtıdır. Bu tür otorite ve inançlara gönderme yapan yer adları, toplumsal dünyada üstlendikleri rol kadar tabiiyet ve itaat üretirler. Nitekim uzama eklenmiş "fazladan bir söz", "fazladan bir öge"dirler. Çünkü bu söz ve ögeler, özünde kent uzamının sakinlerini disipline eden anlatılar ve efsanelerdir (de Certeau, 2009, s. 204). Dolayısıyla daha nötr ve daha özgürleştirici bir uzam düzenlemesi için, ağır tarihsel ve simgesel anlamlarla yüklü bu tür adların yerine sadece birtakım soyut numaralar kullanılsa yeridir. Adlar yerine numara kullanımı, uzamı sırtlandığı tarihsel yükünden arındırmakla kalmaz, mimari dokuyu da yeniden anlamlandırmaya hazır halde tutar. Dahası, yer adları etrafında üretilmiş anlatılar güven duygusunu test edebilme işlevinden de sorumludurlar. Zira bu anlatılar "ufak tefek önemsiz ayrıntılarla, çeşitli dümen ve oyunlarla oluşturulurlar" ve gerçekte "dünyanın artıklarından meydana gelirler" (de Certeau, 2009, s. 206). Bu anlatılar şüphesiz bilinci olduğu kadar davranışı da biçimlendirirler. De Certeau'nun belirttiği gibi, şayet "hatırlanabilir olan, mekânda düşlenebilen"se (2009, s. 208), mekânsal düzenlemelerin hatırlamayı -ve bittabi unutmayı da- kışkırtan etkilerine en fazla maruz kalan kesimin uzamın sıradan ve güçsüz sakinleri olduğu söylenebilir. Çünkü bu kimseler Covery'nin belirttiği gibi, yalnızca "en altta" değildirler, aynı zamanda "görüş netliğinin başladığı eşiğin de altında yaşarlar" (2011, s. 90). Ne ki, paradoksal biçimde, uzamsal alana hükmedenler, uzamı kuşbakışı en yukarıdan seyreden ve gözetleyenler olmayıp, tam da sözü edilen görüş netliğinin başladığı eşiğin altında yaşayanlardır. Çünkü Covery'nin de deyişiyle, "çevreyle yalnızca kuşbakışına karşı direnilirse bir bağ kurulabilir; zira aşağıdakilerin, yani aylakların, yani amaçsızca gezinerek tanımsız uzamda sürüklenenlerin hikâyesi yer seviyesinde, adımlarla başlar" (2011, s. 91). Öyleyse uzamsal gerçekliğin kuşbakışı deneyimlenmesine karşı direnenlerin, hikâyeleri yer seviyesinde başlayanların egemen mekân/uzam paradigmasına karşı oluşturdukları sosyo-politik ve psikolojik direnç odağına psikocoğrafya kavramı temelinde ve biraz daha yakından bakalım.

“Psikocoğrafya” ya da Alternatif Mekân Kavrayışının Politik Temelleri

Psikocoğrafya, en yalın tanımlamayla, teknokratik, yararçı ve işlevsel şehircilik anlayışının eleştirisidir. Debord'un ifadesiyle, “Tüm sanatların ve tekniklerin birleşik bir çevre kompozisyonuna katkı sağlayacak araçlar olarak kullanılmasına denir” (2010, s. 38). Kentin jeolojik kısırılmışlığı içinde özgürlük alanlarını genişletmeyi hedefleyen Sitüasyonist'ler hayaleti andıran ilişkilere değil, anlamlı karşılaşmalara yer açmak isterler. Sitüasyonist düşünceye göre, şehrin her köşesinde hüküm süren mekanik uygarlığı geriletmek, insanları sıkıcı boş zaman etkinlikleri içinde körelten soğuk mimari yapıları parçalamak ve bunların yerine daha estetik, daha canlı ve daha yaratıcı dekorlar keşfetmek gerekir. Debord, bu bağlamda üniter şehircilik kavramının genel nitelikli bir çerçevesini sunar: “Üniter şehircilik” diye yazar Debord, "yiyecek ve içeceğin farklı türlerinin dağıtımını olduğu kadar akustik çevreyi de belirlemelidir. Hem yeni biçimlerin tasarımını hem de mimarinin, şehirciliğin, şiirin ve sinemanın önceki biçimlerinin 'détournement'ını içermelidir" (2010, s. 38).

Şair ve politik bir aktivist olan Gilles Ivain ise, *Internationale Situationniste* dergisinin birinci sayısında yer alan “Yeni Bir Şehircilik Formülü” başlıklı yazısında, mimarinin zaman ve uzamı birbirine eklemlenmenin, gerçekliği perdeleyerek düş gördürmenin en basit aracı olduğunu belirtir. Ivain şunları yazar:

Geleceğin mimarisi, zaman ve mekâna ilişkin güncel kavramlar geliştirecektir. O, *bilmenin* ve *harekete geçirmenin* aracı olacaktır (...) Gelecekteki durumların teorik zeminini oluşturacak olan bu yeni zaman ve uzam vizyonu, şehirdeki davranışları deneysel etkinliklere tabi kılmadan asla tamamen var olamayacaktır (1958, s. 16-18).

Ivain, sözünü ettiği mimari vizyonun düşünsel alt yapısını 19. yüzyıl sonu İtalyan metafizik ressamlarından Giorgio de Chirico'nun resimlerinde bulur. Ivain'e göre, Chirico'nun görsel kadrarlarında boş bir uzamı yaratan şey zamanın doluluğudur. Chirico'nun vizyonu, modern çağda kitleler üzerinde etkili olacak mimari araçlarla korunmuş geleceği temsil eder (Ivain, 1958, s. 18). Ivain, mahalle ve semtlerin değişik duygulara göre biçimlendiği kentler tasarlamış, sözünü ettiği bilmenin ve harekete geçirmenin aracı olan mimari vizyonun somut örneklerini vermiştir. Gerçekte ise, birçok sitüasyonist sanatçıya göre, kentsel estetiğin geleneksel amacı, sanatsal dolayım yoluyla, zamanın egemenliğine maruz kalmış görüntüleri ve yaşamın bazı geçmiş unsurlarını hissettirmektir (Jorn, 1958, s. 20). Sitüasyonist bir mekân olarak kent,

“kültürel bir deney ve oyun sahası” olmanın yanı sıra, flaneur’ler, bohemler, şairler, sosyologlar, *dandy*’ler ve benzerleri için özgürleştirici başkaldırıya yataklık eden radikal sanatsal eylemlerin sahnelendiği bir ortam, sanatın tüm veçheleriyle hayat bulduğu bir zemindir (Artun, 2014, s. 54-55). Sitüasyonistler bu zemini daha somut biçimde görünür kılmak için “çıplak kent haritası” adını verdikleri bir kroki tasarlarlar. “Çıplak Kent”, özgürlüğe ve tahayyül gücüne dayalı olan yeni bir kenttir, özünde ise burada parçalara, fragmanlara bölünmüş olan Paris kentidir söz konusu olan. Paris, radikal ve ütopyik bir özgürlük düşüncesi içinden yeniden kurgulanır. Bu, mevcut kentin sınırlayıcı ve edilgenleştirici niteliğine karşı yeni düşünce, eylem ve hareket olanakları sunacak bir öneridir. “Debord, kapitalist yapılanmaya ilişkin şiddetin mekâna yansıdığını iddia eder. Öyleyse mücadele mekân düzeyinde de gerçekleşmelidir” (<http://ratherdancethantalk.wordpress.com>). Söz konusu mücadele çok boyutlu bir mücadeledir. Bir yandan gezinti aracılığıyla kent içi yalnızlıkları örgütlerken; diğer yandan, neredeyse varlığı imkânsız hale gelmiş bir toplumsal katılımı yeniden tesis etmeyi amaçlar. Attila Kotanyi ve Raoul Vaneigem, bu konuda “Üniter Şehircilik Bürosu’nun Temel Programı” adlı ortak yazılarında Chombart de Lauwe ve Debord’u yankılayarak şöyle yazarlar: “Gezinti, herkesin yalnızlığını örgütler. Modern şehirlerin asıl sorunu da buradan kaynaklanır. Bu, anlamlı rastlaşmaların, karşılaşmalar ya da hangi türden olursa olsun çeşitli katılımlar için zorunlu olan enerjilerin soğurulmasıdır. İmkânsız olan katılım, gösteriyle telafi edilmektedir. Gösteri, hareket halindeyken ve yaşama ortamındayken tezahür eder. Çünkü gerçekten de bir şehir mahallesinde oturmayız sadece, aynı zamanda oraya hükmederiz. Nerede olursak olalım, hiyerarşik bir yapı içinde yaşıyoruz” (Kotanyi ve Vaneigem, 1961, s. 16-19).

Coğrafi çevrenin belirli etkilerinin ve kesin yasalarının incelenmesi demek olan Psikocoğrafya, Matthews'nun deyimiyile, “coğrafi çevrenin (bilinçli olarak düzenlenmiş olsun olmasın) bireylerin duygu ve davranışları üzerindeki belirli etkileri”ne odaklanır (2008, s. 60-61). Debord, 1957 yılında kaleme aldığı “Sitüasyonist Enternasyonalist Eğilimin Eylem ve Örgütlenmesinin Koşulları ve Durumların İnşası Üzerine Rapor” başlıklı yazısında, psikocoğrafya kavramına eğilerek, şehircilik konusundaki deneyimlerin zayıflığından yakınır ve manifestosunu Marksist vurgulu bir formülle sonlandırır: “Öncelikle üniter şehircilik, deneysel davranış, hiper-politik program ve durumların inşası sözcüklerini vurgulamamız gerekir. Tutkular yeterince yorumlandı: Şimdi başka şeyler keşfetme zamanıdır” (Debord’dan aktaran Paquot, 2010, s. 52).

Mekânın şekillendirdiği ruhsal ve davranışsal durumların önemli bir bileşeni, yaşamsal deneyim alanının oluşumunda neredeyse hayati bir rol oynayan yürüme eyleminde karşılığını bulur. Zira –fiziksel veya simgesel- çevreye yönelik her türlü temas yüklü edimin ve keşfedici çabanın bedensel devinime ihtiyacı vardır. Söz konusu devinim, fiziksel mekânın somut yüzeylerine temas etme olanağı sunan her türden edimi (gözlem, fiziksel temas, dokunma, karşılaşma, konuşma, vb.) içerir. Hatta sözsüz iletişimin ve beden dilinin tüm olanakları bu deneyim için seferber edilmiştir de denebilir. Bu anlamda devinmeyen canlılığından da söz edilemez. Yürüme, bir tür amaçsız ve başboş gezinme, dolanma, giderek de savrulma biçimini aldığı anda, farklı yoğunluktaki görüntüler arasında kaybolma, yitip gitme riski de artar. Sözü edilen keşif de aslına bakılırsa tam olarak burada başlar; çünkü küçük sapmalar yoluyla kaybolmak, süregelen bir dalgınlığın; dalgınlık ise zihinsel yoğunluğun ilk işaretidir. Artık bu dalgınlık anları boyunca adeta her şey ilk kez görülüyormuş gibi yeniden görülmeye, sonrasında tanımlanmaya ve en sonunda da tasnif edilmeye başlanır, dolayısıyla tüm çevre bir anda yeniden var olmaya, görünümünü farklı bir ışık ve biçim altında dayatmaya başlar. İşlevsel şehir planları içinde daha önce inşa edilmiş olan durumlar da böylece hükmünü yitirmeye başlar. Özetle, sapmalara tutunmak anlamında yürümek kişiyi özgürleştirir. Sitüasyonistler tarafından tarif edildiği biçimiyle *dérivé* kavramı da özünde bu tür bir yürüme biçimidir; çünkü yol boyu mebzul miktarda “derivasyon” (türetme, sürüklenme, yatağın/ortamın değişmesi, vb. anlamda) içerir. Sitüasyonist *dérivé*’nin, bir tür sürüklenme, çeşitli atmosferlerden (dolayısıyla farklı ruhsal ve düşünsel durumlardan) aceleyle geçiş tekniği olarak tanımlanmasının bir nedeni de budur (Debord, 2017). Debord’un *La revue des ressources* dergisi için kaleme aldığı “*Dérivé Kuramı*” başlıklı yazısı, *dérivé* kavramının daha önceki klasik yol, yolculuk ve gezinti nosyonlarından farkının altını çizer. Kişi sadece yol almaz sürüklenirken; deyim yerindeyse, yolu ve yolculuğun kendisini yeniden türetip icat eder. Basit bir yer değiştirme de değildir sadece, bundan daha fazlasıdır. En genel tanımlamayla, *dérivé*, kenti baştan sona en seçkin ve kibar semtlerden varoşlara varıncaya kadar karış karış gezip turlayarak psikolojik bir yenilenme yahut duygusal bir gelişim sürecine girmek için gerçekleştirilen fiziksel yer değiştirmelerdir. *Dérivé*, bir flaneur etkinliğinden daha fazlasıdır; özünde “gezgin düşünür” olan flaneur yalnızca çevreyi gözlemler ve gözlemlediği şeyler üzerine düşüncelere dalarken; Sitüasyonistler yaşama müdahil etmek suretiyle flaneur’ü dönüştürürler. *Dérivé* esnasında edinilen farkındalık, psikolojik yenilenmenin temel gösterenidir. *Flâneur*, basitçe, en mükemmel

örneklerini Baudelaire ve Kerouac'ta gördüğümüz "gezgin-düşünür" anlamına gelir ve daha çok gezmek, görmek, dinlemek, hareket etmek ve yorumlamak, zaman zaman da tembelce gezinerek tembellik hakkını kullanmakla ilişkili olarak düşünülürken, sitüasyonistlerin kullandığı anlamıyla *dérive*'den farklılaşır. Sitüasyonist gezinti, öncelikle, modern gösterisel kentin sınırları dışında soluklanmayı veya bireylere dayatılan fiziksel çevreden bir sapmayı ifade eder. Psikocoğrafik belirlenimi en aza indirgemeyi amaçlayan böylesi bir gezinti, Debord'un deyişiyle, "temel sitüasyonist uygulamalardan biri"dir ve "çeşitli ortamlar arasındaki hızlı bir geçiş tekniği" anlamına gelir (Debord, 2010, s. 42). Coğrafi bir etkinlik olarak *dérivé*, aynı zamanda "oyunbaz ve yapıcı bir tavidir"; özünde "psikocoğrafik etkilerin farkındalığını içerir ve dolayısıyla salt yolculuk ya da gezinti kavramlarına indirgenemez" (Debord, 2010, s. 42), bunlardan daha fazla bir şeydir. Fiziksel mekândan edinilen bir psikoloji demek olan *dérivé*'lerden çıkarılacak temel ders, bir şehrin farklı bölgelerini birleştirmek suretiyle üniter bir şehir bilincine varmaktır. Debord'un deyişiyle, *dérivé* etkinlikleriyle, "aslında bir şehrin iki bölgesini ayıran, aralarındaki fiziksel mesafeyle pek bir alakası olmayan mesafeler ölçülür" (2010, s. 43). Debord'un tamamıyla Saint-Germain-des-Prés'nin kayıp çocuklarına adanmış olan ikinci kitabı *Birkaç Kişinin Oldukça Kısa Bir Zaman Boyunca Geçip Gidişi Üzerine*'de (1959) dile getirdiği biçimiyle, *dérivé*, "aceleyle yapılan geçiş" anlamına gelir. *Dérivé*, burada, kayıp çocukların eylemlerini karakterize eder. Onlar kafelere, mahallelere, birbirlerine bağlı olmadan ve hiçbir amaç gütmeyen gelir ve giderler, girip çıkarlar. Saf bir hareketi temsil ederler, hareketliliğin alışıldık kurallarına boyun eğmezler, bunu yaparken hiçbir yapıt ortaya koymayı hedeflemezler, "alanın cazibelerine" ve beklenmedik karşılaşmalara açıktırlar (Desclaux, 2014). Desclaux'nun sözünü ettiği alanın cazibesi, bizzat Sitüasyonistlerin kentsel uzamla oynadıkları hayali, yaratıcı oyunun özgürleştirici etkilerini gerçek hayatta sınımalarıyla birlikte gerçek olmuştur. Söz konusu oyun, 68 Öğrenci İsyanları'nın teorik çerçevesinin de asli zeminlerinden birini oluşturur. Hareket ve amaçsız dolanmayı temel alan ve işlevsel modern kent planını verili tarihsel anlamlarından arındıran Yeni Babil Projesi, adeta siyasal ütopyaların gerçekleşmesini andıran bir heyecan yaratır. İşlevsel ve faydacı kent kurgusu, özgür ilişkilere olanak sağlayan yeni ve yaratıcı kentle takas edilir. Trafik, alt ve üst geçit düzenlemeleri ve yerleşik konut planlamaları yaratıcı ve anarşist bir bakış açısıyla yeniden yorumlanır. Neredeyse herkesin birbirinin evinin içinde gezinmesine olanak sağlayacak türden radikal bir mimari düzenlemedir bu. Artık hiçbir konut, daimî bir konaklamaya izin

vermeyecek, güvenli bir barınma olanağı sağlamayacaktır. Ödün vermez özgürlüğün koşulu, deyim yerindeyse, açığıdaki gölgeleri mesken tutmaktır. Çünkü ev ya da bark denilen güvenli meskenler, çok sık olarak özgürlüğün ütopyik evrenini oluşturur, üstelik her an kaybı halinde, dünyanın başa çökmesi gibi türlü ve telafisi güç hezimetler yaratır. Evini kaybetmemenin tek yolu, adeta evsiz-barksız bir kimse olmaktır, vs.

Sitüasyonist hareketin, verili mekânı alternatif değerler içinden ve davranışı özgürleştirici biçimde yeniden üretme/kuşatma kaygılarına benzeyen bir diğer girişim de mekân-kültür ilişkisi üzerine kafa yoran kimselerden gelir. Özellikle 1990'lı yıllarda kültürel kimlik üzerine düşünen kimi kuramcıların "sınırların çözülmesine neden olan hareket ve hareketliliği, göç süreçlerine referansla yeniden tanımlamak gerektiğini öne sürdükleri görülür" (Kılıçkiran, 2014, s. 3). Sözgelimi bu düşünürlerden biri olan James Clifford "antropolojinin 'kök'lere değil de 'yollara' odaklanması gerektiği fikrine dayanan yeni bir kavramsal çerçeve önerir. Buna göre kültür yerleşikliğinin değil, yolculuğun alanı olarak görülmelidir" (Kılıçkiran, 2014, s. 3). Yolculuğun alanı, kültürün olduğu kadar, deneyimin de kurgulandığı alandır. Dahası ve hatta bu anlamıyla deneyim, yolculukla yoğrulmuş coğrafyadır. Şu hâlde, yolculuk ve hareketlilik kavramlarını aylakça yürümeyle biçimlenmiş farklı bir psikolojik coğrafya üzerinden düşünmeyi sürdürelim. Tam da bu noktada, Merlin Covery'in coğrafya-davranışsal etki ilişkisini Londra kenti örneği üzerinden, Michel de Certeau'nun ise New York kentinin geçmişi öne çıkaran ve şimdinin güncelliğini baskılayan anıtsallığı bağlamında dile getirdikleri düşünceler yararlı ipuçları sunabilir.

Covery'e göre psikocoğrafya her şeyden önce "psikolojinin ve coğrafyanın kesiştiği noktada, kentsel alanın davranışsal etkilerini keşfetmenin bir yoludur" (2011, s. 8). Şu hâlde, davranışsal etkiyi yoğuran bir şey olarak psikocoğrafya, belirli bir zaman-mekân etkileşiminin bir ürünüdür. Mekân, hemen her zaman bir kimlikler, olaylar, semboller ve durumlar etkileşiminin tarihsel süreci içinde var olmaktadır, denebilir ki, her insan da içinde yaşadığı mekânın atmosferi tarafından biçimlendirilir. Covery'nin deyimleriyle, "bir yerin kendine özgü atmosferi (*genius loci*) ya da mekân algısı" tarafından (2011, s. 13). Mekân algısı, deneyime yön verir, bireysel tercih ve yönelimleri kolektif tercih ve yönelimlere dönüştürür; çünkü belli uzunlukta bir zamansal sürecin sonunda şekillenmiş ve belli bir kimlik kazanmış şehir topografyası tutum ve davranışlara yönelik görsel ve simgesel emirler vermeye başlar. Söz konusu emirler, farkında olmadan bireyleri belli bir tutuma zorlayan mekân algısını yeniden üretir. Deyim yerindeyse, fiziksel manzara, davranışsal manzarayı da içinde barındırır.

Dahası, fiziksel manzara, davranışsal manzaranın kaynağıdır. Peki, mekân algısı en kısa yoldan nasıl içselleştirilir? Baudelaire'den Benjamin'e, Sitüasyonistler'den günümüzün dijital aylaklarına kadar, bu soruya verilen yanıt net ve tektir: Yürüme ile... Bedensel devinimin keşfedici yanını oluşturan yürüme, flaneur'ün yaratıcı eylemine en uygun zemini kazandırır. Bu tür bir yürümenin Rimbaud'daki karşılığı zihinsel yolculuk anlamına gelen "Robinsonculuk"tur (Covery, 2011, s. 17). Aylak'ın yürüyüşü, yol boyunca karşılaşılan tüm manzaranın çeşitliliğini, bağımsız bir gözlemciye özgü dikkatle kayıt altına alır. Bilincin gezinişi, daha eski ve sabit algıları yerinden oynatır; amaçsız sürüklenişle elde edilen yerinden oynatma işi, yeni deneyimlere ve düşüncelere kapı aralar. Dahası, flaneur'ün amaçsızca sürüklenişleriyle elde ettiği kazanç sadece bununla da sınırlı değildir; aynı zamanda, o ezber bozucu/tahrip edici yürüme eylemiyle sokakları geri kazanır, psikocoğrafyanın doğuşu da burada başlar.

Nerede hızlanıp nerede yavaşlanacağına ne kadar dinlenip ne kadar yol alınacağına kendisi karar veren yolcu, böylece geçip gittiği yerlere kendi haleti ruhiyesinin damgasını vurur. Sokaklardan ve caddelerden başlayarak kent meydanlarına varıncaya kadar "gündelik hayatta şans eseri karşılaşılan değişken hislerin bütün bir spektrumuna karşılık gelen mahalleler" de böylece vücuda getirilir (Covery 2011, s. 71). "Yavaş mahalle", "Mutlu" veya "Trajik mahalle", "Tuhaf" veya "Asil mahalle", "Tüketici" veya "Yararlı mahalle", vb. tüm bu coğrafi terkipler de farklı hislere göre biçimlenmiş yaşama alanlarına tekabül eder. Tüm bu özgürleştirici yaşam alanları; tüketimci ve güdümlenici AVM'ler, davranışı ve zihinsel yapıyı siyasal açıdan sınırlandırarak disipline eden dikey bürokratik kent düzenlemeleri, resmi bina ve heykellerin yaydığı sert ve katı iletilerde olduğu gibi, "efsanelerinin tüm saygınlığını üzerinde taşıyan hayaletlerle karşılaşmadan üç adım bile yürüyemeyeceğiniz" (Covery, 2011, s. 70) hegemonik mekânsallığa alternetiftirler. Verili mekân algısını bozarak "değişik ortamlara dayanan geçici yolculuğun" (Covery, 2011, s. 81) cisimleştirdiği yeni coğrafyaların ne azgın tüketim dünyasının insanı yoldan çıkararak metalarıyla, ne de hayatın asıl anlamının gözden yitirilmesine neden olacak rutin ve ruh köreltici çalışma biçimleriyle bir ilgisi vardır. Aksine, coğrafyanın yaratıcı yeniden düzenlenişi, bakış açlarına yalnızca farklı türden bir derinlik katmakla kalmaz, olası deneyim alanlarının varlığını da sürekli olarak ihtimalin eşiğinde tutar. Michel de Certeau, yukarıda zikrettiğimiz yapıtının "Kent İçinde Yürümek" başlıklı bölümünde söz konusu deneyim ufkunun somut bir örneğini sunar. De Certeau, New York kenti örneğinden hareketle, burayı "tüm geçmişini sürekli canlı tutarak yaşlanma sanatını hiçbir zaman

öğrenememiş" bir şehir olarak tanımlar (de Certeau, 2009, s. 185). De Certeau'ya göre, baskın bir tarihi geçmişe sahip olan New York, "anıtsallık özelliğini fazlasıyla taşıyan abartılı ve devasa yerlerin kenti" olarak (2009, s. 185), şimdiki zamanı geçmiş adına önemsizleştirirken, böylece geleceğe meydan okunması edimine de hayat verir. Aynı anıtsallık ve ihtişamlı geçmiş kültürü, insanda kenti yaşamaktan çok, onu seyretmeye yöneltir. Kent panoraması edilgen varoluşu biçimlendirirken, kent sakinlerinin davranışlarını güdümlenme ve gözetleme adına daha fazlasını yapar: "Orta Çağ'daki ve Rönesans'taki resimler, kenti, aslında hiçbir zaman var olmamış bir göz tarafından seyrediliyormuş gibi belli bir perspektiften resmetmektedir" (de Certeau, 2009, s. 186-187). Bu kentsel kurgu, adeta tüm manzarayı, gözetleyen göksel bir gözün "her yerde olan ve her yeri gören" tanrısal bakışına açmış gibidir (2009, s. 187). De Certeau'nun işaret ettiği hususlar, bir yönüyle de disipline edici egemen mekânsallığın zımni politik uzantılarına yöneliktir. Sonuç olarak, de Certeau'nun vurgusu, işlevselliği ön plana çıkaran bir kentsel düzenlemeye göndermektedir. Böylesi bir düzenleme ise, "ilerlemeye (yani zamana) öncelik vererek, gerçekleşme koşulunu (yani uzamı/deneyimi) yok saymaktadır" (de Certeau, 2009, s. 190). Dolayısıyla bu tür bir kentsel düzenleme, dönüşümlerin, deneyim zenginliği ve çoğulluğunun ya da yaratıcı, özgürleştirici ve keşfedici sürüklenişlerin değil, sonu gelmez dışsal müdahale ve onamaların güdümlenici etkisinde bulur karşılığını. Zira bu tür bir kent, göze görünmez bir panoptik erkin yatağı olmakla kalmaz, aynı zamanda politik tahakkümün ussallığı öne çıkaran görsel emir ve simgesel söylemlerine de hayat verir. Sonrasında ise, bu söylemler yerini ana arterlerin, sokak ve caddelere konmuş yönlendirici ve yasaklayıcı levhaların yürüyüşe belli bir doğrultu/rota sunan buyurganlığına bırakır. Bir yerden bir yere özgürce veya amaçsızca yürüme prosedürüne karşıt bu tür bir baskın kentsel düzenleme, şüphesiz bu durumun farkında olan için, ihlale yönelik arzuyu daha da kışkırtır. Belli bir uzamın birtakım özgürleştirici olasılıklar barındırdığını düşünen biri için sabit ilişkisel biçimlerin yeniden icat edilmesi kaçınılmazdır. Özellikle de "kestirme yollar, yürüyüşün türevleri ya da doğaçlamaları olarak, uzamın öğelerini ayrıcalıklı kılar, dönüştürür veya bir kenara bırakır" (de Certeau, 2009, s. 194). De Certeau, özellikle dıştan güdümlenip yönlendirilmemiş bu yürüyüşün türevleri konusunda Charlie Chaplin'i örnek verir. De Certeau'ya göre, Chaplin bir tek hareketle birçok şey yapabilen, nesnelere belirlenmiş kullanım şekillerini ihlal eden yaratıcı eylemselliğini paytak paytak yürümesine borçludur (2009, s. 194). Kısaca, aylakça yürümenin meyvesi, verili uzamsal kodları

farklı anlamsal çerçeveler içinde yeniden üretir, dönüştürür. Çünkü özgürce yürümeyle gelen şey, denetim değil, özgür seçimdir. Bir dizi silsileli özgür seçimle birlikte mekânın içeriği yeniden üretilir. Zira yaratıcı gezintinin içinde öngörülmesi olanaksız kopukluklar, rastlantı ve süreklilikler söz konusudur ve bu tür bir gezinti "kimi yerleri 'durağanlaştırır' ya da 'hareketsizleştirirken', başkalarıyla 'ender', 'rastlantısal' ya da 'gayrimeşru' uzamsal 'dönemeçler' yaratır" (de Certeau, 2009, s. 195). Açıkça görülmektedir ki, coğrafyanın belli bir psikolojiyi üreten yönü, uzama asli bir davranışsal uzuv ve hareket kazandıran yürümeye doğrudan bağlıdır. Nitekim de Certeau'nun da belirttiği gibi, yürüyüş "çevrenin hareket sağlayan uzuvlarını, işlevsel topos'ların devamını oluşturur" (2009, s. 195). De Certeau'ya göre, bununla birlikte, kentte davranışsal deneyimlerin çoğulluğunu var eden ve kenti çoğaltarak farklı eğilimleri bir araya getirmeye izin veren şey, başıboş, amaçsız gezintidir (2009, s. 201). Amaçsız gezintiyle birlikte, yalnızca kentin deneyim yoluyla çoğalışına değil, aynı zamanda "yoldan geçip gidenlerin çoğalışına", "mekânın sunduğu kimliğin simgeselliğine", yerleşik "konut ağlarının belli bir dolaşım ağı tarafından geçici olarak kullanılışına", vb. düşsel bir evrensel kurguya da tanık olunur (de Certeau, 2009, s. 201).

Sonuç

Sonuç olarak, yer, yani fiziksel uzam, ancak deneyimle, sert yüzeyine temas edilerek duyumsanabilir ve dahi yaşanır ve ele geçirilebilir. Aksi halde, ilişkisel, tarihsel ve kimliksel olarak tanımlanamayan bir uzamlar, yani "yer-omayanlar"a hapsolmuş bir beşerî iklimin çorak toprağına varılır. İnsanların duygusal bağ kuramadıkları, konaklamalarının ve sadakatlerinin anlık ve geçici olduğu bu yerler, özgün hiçbir deneyime olanak tanımazlar. Dahası, belli bir yer/mekân bilincinin oluşumuna aracılık edecek herhangi bir tutum özelleşmesine de fırsat vermezler. Benzer şekilde, geçerli hegemonik mekân paradigmasının somuttaki belli başlı örneklerinden olan turistik yerler, alışveriş merkezleri, oteller, kafeler, fast-food restoranlar, vb. tüketim mahalleri, bir araya gelip vakit geçiren insanlar arasında esnek bir kimliklenmeye sahne olmakla kalmazlar, aynı zamanda oraya toplanmış insanları birbirleri için görünmez kılarlar. Çünkü karşılıklı etkileşimi değil, Bauman'ın deyişiyile, "bireysel eylemi teşvik ederler" (2017, s. 150). Bireysel eylemin baskınlığı ise, şüphesiz kolektif tutumun yitimi anlamına gelir. Dahası, bu tür tüketim mahalleri, egemen mekân/uzam kavrayışının tüm ayırt edici özelliklerine sahiptir: Kişi, diğerleriyle kendisinin (alış-veriş, eğlence, vakit geçirme, oyalanma, vb.) arasına girmesini istemez. Bu tür yerlerde karşılaşmaların

olabildiğince kısa, yüzeysel ve mümkünse anlık olması gerekir. Zira küresel tüketim toplumunun egemen mekânsallığında asıl deneyimlenen, “mekân içinde çıkılan bir yolculuktur; zaman içindeki yolculuk ikinci sırada gelir” (Bauman, 2017, s. 152). Tahmin edilebileceği gibi, bu tür mekânlarda yerleşiklik düşüncesinin izine bile rastlanmaz. “Yer-olmayanlar”ın insanlarda oluşturduğu duyguya gelince; sürprizlere kapalı, standart bir hizmetin sunduğu güvenle, yerleşiklik düşüncesini farklı yaratıcı deneyimlere kapatmak işlevi görürler. Yer-olmayanlar, böylelikle gündelik olanın değişmez ritmini zihinlere yeniden kazırlar. Bauman'ın deyişiyle, yer-olmayanlarda herkes kendini “evdeymiş gibi hissetmeli, fakat gerçekten evdeymiş gibi davranmamalıdır” (2017, s. 157). Bu, meseleye daha yakından bakıldığında, aslında yerleşikliğin başka bir türüdür. Farklı deneyimlere açılmanın, başkalığın, temeli hareketliliğe dayanan yaratıcı ve özgürleştirici deneyim zenginliğinin, hayal gücünün sonlandırılmasıdır. Dolayısıyla oldukça daraltılmış bir beşerî psikolojik, politik iklimin de başlangıcı... Oysa mekân, her şeyden önce, Bachelard'ın da belirttiği gibi, “eylemi çağırır; bu arada, hayal gücü de eylemden önce çalışmaya koyulur” (2013, s. 42). Bachelard'ın maddi uzamı kavrayışı, “gölge”yi bile bir “konut” gibi deneyimleyen bir zihnin ürünüdür (2013, s. 168). Bu son derecede spesifik ve özellikli uzam/mekân kavrayışında bireysel psikoloji uzama içkindir. Dahası, Bachelard'ın deyimiyle, “evdeki her köşe, bir odadaki her duvar köşesi, insanın dertop olmaktan, kendi üstüne kapanmaktan hoşlandığı her kuytu, hayal gücü için bir yalnızlıktır” (2013, s. 171). Hiç şüphesiz, bu türden düşsel bir mekân/uzam algısına sahip biri için en karanlık ağaçların bile keyifle tırmanılması ışıltılı merdivenleri vardır...

Kaynakça

- Artun, A. (2014). Sunuş: Baudelaire'de Sanatın Özerkleşmesi ve Modernizm. Charles Baudelaire. *Modern Hayatın Ressamı* içinde, (s.9-86). (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Asiliskender, B. (2004). Kimlik, Mekân ve Yer Deneyimi. *Kültür ve İletişim*, 7(2):73-94.
- Aslan, Ş. (2018). Kentsel Etnisite Ya Da Gönüllü Getto. *Varlık*,1326:6-8.
- Augé, M. (1992). *Non-Lieux. Introduction à une anthropologie de la surmodernité*. Paris: Seuil, coll. La librairie du XXIe siècle.
- Bachelard, G. (2013). *Mekânın Poetikası*. (A. Tümertekin, Çev). İstanbul: İthaki.

- Bauman, Z. (2017). *Akışkan Modernite*. (S. Okan Çavuş, Çev.). İstanbul: Can.
- Colleyn, J.-P., ve Dozon, J.-P. (2008). Lieux et non-lieux de Marc Augé. *L'HOMME L'anthropologue et le contemporain: autour de Marc Augé*, 185-186:7-32.
- Covery, M. (2011). *Psikocoğrafya*. (S. Serezli, Çev.). İstanbul: Kalkedon.
- Çetin, M. (2014). Mitoz Çoğalan 'Metastatik' Yerler ve Hibrid Kimlikler. *Bülten*, 33:32-44. Ankara: TMMOB Yayını.
- Debord, G. (2010). *Gösteri Toplumu*. (A. Ekmekçi ve O. Taşkent, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- De Certeau, M. (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi*. (L. Arslan Özcan, Çev.). Ankara: Dost.
- Desclaux, C. (2014). Guy Debord, créateur de dialogues. Erişim: <http://dumas.ccsd.cnrs.fr>.
- Dikeç, M. (2016). Siyaset Üzerine Düşünme Tarzı Olarak Mekân. *Cogito*, 84:45-68.
- Ghulyan, H. (2017). Lefebvre'nin Mekân Kuramının Yapısal ve Kavramsal Çerçevesine Dair Bir Okuma. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*. 26(3):1-29.
- Gürbilek, N. (2015). *Sessizin Payı*. İstanbul: Metis.
- İvain, G. (1958). Formulaire pour un urbanisme nouveau. *Internationale Situationniste*. 1:15-20.
- Jorn, A. (1958). Thèses sur la révolution culturelle. *Internationale Situationniste*. 1:20-25.
- Kılıçkıran, D. (2014). Kimlik ve Yer/Anahtar ve Kilit. *Bülten*, 33:1-7. Ankara: TMMOB Yayını.
- Kotanyi, A. ve Vaneigem, R. (1961). Programme élémentaire du bureau d'urbanisme unitaire. *Internationale situationniste*. 6(8):16-19.
- Köse, H. (2018). Yaban Bilinç ya da Lefebvre'e Göre Gündelik Hayat. *Gündelik Hayat Sosyolojisi içinde*, (s.305-341). (Ed. A. Esgin ve G. Çeğin). İstanbul: Phoenix.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel.
- Matthews, J. D. vd, (2008). *Sitüasyonist Enternasyonal*. (M. Darende vd. Çev.). İstanbul: Altıkırkbeş.
- Morley, D. ve Kevin Robins (1997). *Kimlik Mekânları*. (E. Zeybekoğlu, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Paquot, T. (2010). Le Jeu de cartes des situationnistes. *CFC*, 204:51-55.
- Pasin, B. (2014). Bir *Assemblage* Olarak Kent: Kuir Kimliklerin Bilişsel Kent Haritalarını Okumak. *Bülten*, 33:60-69. Ankara: TMMOB Yayını.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve Kültür*. (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis.

Tuğrul, S. (2014). AVM'li Hatırlama ve Unutma. *Moment Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*. 1(2):16-33.

Urry, J. (1999). *Mekânları Tüketmek*. (R. G. Öğdül, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Erişim <http://ratherdancethantalk.wordpress.com>.

Erişim <http://www.mariabuszek.com>.

Erişim: <https://www.larevuedesressources.org>.